

“İktisada Giriş” Ders Kitaplarının Söylemsel İktisat Bağlamında İncelenmesi¹

Hüsnü BİLİR²

Aksaray Üniversitesi

Öz

Ders kitapları öğrencilerin ilgili disiplin hakkındaki fikirlerini şekillendirmektedir. Bu çerçevede, belli sorular üzerine odaklanan, belli konuları göz ardı ederken belli noktalara vurgu yapan ders kitapları, “nesnel” veya “objektif” olmaktan uzaktır ve örtük olarak değer yargıları barındırmaktadır. Bu noktadan hareketle, iktisadi bilgi üretiminin bir toplumsal eylem türü olduğunu ve iktisatçıların eserlerinin de, içinde yer aldıkları toplumsal ilişkiler bağlamında ele alınması gerektiğini savunan *söylemsel* iktisat, iktisat eğitiminin öğrencilerin iktisat hakkındaki fikirlerini şekillendirme gücüne dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın amacı da, söylem analiziyle, Türkiye’nin pek çok üniversitesinde okutulan “iktisada giriş” ders kitaplarından iki tanesinin –Zeynel Dinler’in “İktisada Giriş” ve Erdal Ünsal’ın “İktisada Giriş” kitaplarının- temel argümanlarını sunmak ve bu kitapların ideolojik arka planını gözler önüne sermektir.

Anahtar Kelimeler:

İktisat eğitimi, ders kitabı, söylemsel iktisat, söylem analizi.

Examination of “Introductory Economics” Textbooks Within the Context of Rhetorical Economics

Abstract

Textbooks shape students’s opinions about relevant discipline. In this framework, textbooks which focus on certain questions, ignore certain matters and emphasize certain points are no means “neutral” or “objective” and contain value judgement simpliciterly. *Rhetorical economics* based on this point argues that the production of economic knowledge is a social action and so works of economists have to be evaluated as a part of social relations within they are, and strikes the moulder power of economics education upon students’ ideas about economics. The aim of this paper is to present the fundamental arguments of two “introductory economics” textbooks –Zeynel Dinler’s “Introductory Economics” and Erdal Ünsal’s “Introductory Economics”- which are taught in most universities in Turkey and to demonstrate their ideological background by discursive analysis.

Keywords:

Economics education, textbook, rhetorical economics, discourse analysis.

¹Bu çalışma, 5-8 Ekim 2017 tarihleri arasında düzenlenen International Symposium of Education and Values’da sunulan aynı başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

²İİBF, İktisat Bölümü, husnu_bilir@hotmail.com.

Günümüzde iktisat disiplinine hâkim olan yaklaşım "neoklasik iktisat"tır (Goodwin, Harris, Nelson, Roachve Torras, 2014, s. 146); bu nedenle, Guerrien'in de (1999, s. 7) belirttiği üzere, genel olarak, iktisat denildiğinde insanların aklına öncelikle neoklasik iktisat gelmektedir. Ancak iktisat literatüründe neoklasik iktisadın yanı sıra farklı iktisadi düşünce okulları da yer almaktadır. Neoklasik iktisadın metodolojisini eleştiren ve farklı bir iktisadi analiz sunan bu okullar arasında Alman tarihçi okul, kurumsal iktisat, Avusturya iktisadı, Marksist iktisat, Keynesyen iktisat, feminist iktisat, post-Keynesyen iktisat ve post-otistik iktisat sayılabilir.

Bu çerçevede neoklasik iktisadın "evrensellik", "nesnellik", "bilimsellik" ve "rasyonelite" gibi kavramlarına karşı çıkan ve iktisadın bir "söylem" ve "retorik" olduğunu ve dolayısıyla neoklasik iktisadın da bir "söylem" ve "retorik"ten başka bir şey olmadığını savunan söylemsel iktisat, iktisadi analiz konusunda farklı bir perspektif önermektedir. Bu çalışmada da, öncelikle söylemsel iktisat genel hatlarıyla ele alınacak ve daha sonra, Türkiye'de pek çok üniversitenin iktisat programında ders kitabı olarak okutulan Erdal Ünsal'ın "İktisada Giriş" ve Zeynel Dinler'in "İktisada Giriş" ders kitaplarının söylemsel analizi yapılacaktır.

Söylemsel İktisadın Genel Çerçevesi

"İktisat, bir inanç sistemini (veya inanç sistemlerini), ayırt edici önkabul setleriyle belli paradigmaları benimseyen ve bunları yürürlüğe koyan söylem biçimlerinden oluşmaktadır. Söylem biçiminin ayırt edici özelliği ise dildir. İktisatçılar dili kullanmaktadırlar; günlük lisanı, teknik jargonu ve matematiği. Dolayısıyla bir söylem biçimi olarak iktisat, iktisatçıların anlattıkları öykü, ve/veya doğrulama iddiasında oldukları bilginin tümü, yapıdan ve kullandıkları dilin içeriğinden etkilenmektedir" (Samuels, 1990, s. 4).

Kökenleri 1980'li yıllara dek uzanan *söylemsel iktisat* veya bir diğer ifadeyle *bir söylem ve retorik olarak iktisat*, farklı iktisadi yaklaşımların farklı söylemlere sahip olduğunu, "bilimsellik", "rasyonellik", "evrensellik" ve "nesnellik" iddiasında olanların dahi aslında "retorik" yaptıklarını ifade etmektedir. Bu

doğrultuda, neoklasik iktisatçıların analizlerinin ideolojik ve politik arka planını tanımlamayı ve keşfetmeyi amaçlayan iktisatçılar arasında Jack Amariglio, Arjo Klamer, Don Lavoie, Donald (Deirdre) McCloskey, Stephen Cullenberg, David Ruccio, Roy Weintraub, Stephen Resnick ve Richard Wolff'un isimleri sayılabilir. Ancak bu iktisatçıların da Thorstein B. Veblen, Vilfredo Pareto, Kenneth Boulding, Ben Ward, John Kenneth Galbraith ve Fritz Machlup gibi iktisatçıların izinden gittikleri söylenebilir (Amariglio, 1990, s. 22; Samuels, 1990, s. 4).

Bu noktada, söylemsel iktisadın genel özelliklerine geçmeden önce "söylem" ve "söylem analizi" gibi kavramlara değinmek yerinde olacaktır; zira bu kavramlar söylemsel iktisadın anlaşılabilmesi açısından oldukça önemlidir. Bu bakımdan *Paradigma Felsefe Sözlüğü*'nde *söylem* genel olarak, dilin sözel ya da yazılı bir biçimde hayata geçirilmesi³ süreci (...) bir etkinlik alanına, bir faaliyet türü veya disipline özgü kavramsallaştırmalar bütünü veya ağı; özel olarak da, algılama tarz ya da şemalarını, dil ve bilgi pratiğini yöneten, kontrolü altında tutan, kültürel kod, derin yapı; dilin düşünceyi, bilgiyi ve entelektüel faaliyeti örgütleyen düzenleyen ardalanı, ek dilsel yapılar bütününe meydana gelen ideolojik boyutu" (Cevizci, 1999, s. 795) olarak tanımlanmaktadır; dolayısıyla söylem belirli bir yerde, belirli bir zaman diliminde ve belirli koşullar altında üretilmiş, öncelik/sonralık, neden/etki zincirine bağlı art zamanlı bir tarihselliktir (Elbirlik ve Karabulut, 2015, s.47-48). Bu doğrultuda, bir metnin tüm boyutlarını, sadece metnin içeriğini değil, onu dile getireni (kim söylüyor), otoritesini (neye dayanarak), dinleyiciyi (kime söylüyor?) ve amacını (söyleyenler söyledikleri ile neyi başarmak istiyor) kapsayan söylem, anlamı inşa etmekte ve böylelikle toplumlar mevcut semboller ve anlamlar arasında bağ kurmaktadır. Diğer bir ifadeyle, toplumsal düzlemde var olan söylem, toplumların konular, olaylar ve olgular üzerinde nasıl düşüneceklerini ya da iletişim kuracaklarını şekillendirmektedir (Çelik ve Ekşi, 2013, s. 100).

Bu yönüyle, Işık'ın da (2013, s. 29-30) vurguladığı gibi, öznenen ve zamandan bağımsız olarak değer-

³ Orijinal metinde "aktüelleşmesi" ifadesi kullanılmıştır.

lendirilemeyen ve tarihsel bir ürün olan söylemin “nesnel” olabilmesi de söz konusu değildir, zira söylem öznesinin kişisel deneyimlerini ve yaşadığı dönemin özelliklerini yansıtmaktadır. Bu çerçevede, söylemi oluşturan birey ya da bireyler örtük ya da açık bir biçimde kendi ideolojilerine paralel olduğunu düşündükleri söylemler arası göndermelerden yararlanmaktadırlar.

Dilin toplumsal bir eylem olduğu hususunu vurgulayan *söylem analizi veya söylem çözümlemesi* ise, en basit haliyle, dilin incelenmesini ifade etmektedir. Bu yönüyle söylem analizi, söylem ya da dil kullanımının sadece biçimsel (fonolojik ya da sözdizimsel) yönü ile ilgilenmemekte, daha ziyade ilgi odağını sosyal ve kültürel bağlam içinde iletişim kuran dil kullanıcılarının oluşturduğu sosyal olaylara çevirmektedir (Çelik ve Ekşi, 2013, s. 105-107). Diğer bir ifadeyle, söylem analizi vasıtasıyla söylemlerin arkasındaki ideolojik yapılara ulaşılmaya ve metinler deşifre edilmeye çalışılmaktadır (Işık, 2013, s. 34).

Bu çerçevede iktisatta söylem analizinin amacı da, iktisadi metinleri sosyo-kültürel bağlam içerisinde ele almak ve bu metinlerin ideolojik ve politik arka planını gözler önüne sermektir. Zira Samuels’in (1990, s. 1) ifade ettiği üzere, *söylem olarak iktisat çalışması, bilgi (veya hakikat), söylem (veya dil) ve anlam arasındaki ilişkiye odaklanan bir bakış açısı* icap ettirmektedir. Bu vazifenin merkezinde ise, iktisadi analizin kelimeleri kullandığının ve bu kelimelerin, çalışma amacını ilgilendiren anlamlar içerdiğinin fark edilmesi yer almaktadır. Yani *bir söylem olarak iktisat çalışmasının amacı, dil kullanarak iktisat yaparken ne yaptığımızı tespit etmektir* (Samuels, 1990, s. 6, vurgular sonradan eklendi).

Bu noktadan hareketle bilginin söylemsel doğasına ışık tutan ve bilgi ile diğer söylem türleri arasındaki ayrımı reddeden söylemsel iktisat, kavramların ve yöntemlerin bilimsel temelini meydana çıkarmaktan ziyade, dil ile diğer söylem biçimlerinin, iktisadi realiteye ilişkin bilişsel deneyimlerimizi kısmen belirleyen anlamları nasıl üretebildiklerini araştırmaktadır (Amariglio, 1990, s. 16). Zira söylemsel iktisatçılara göre, iktisatçılar da, diğer bilimciler gibi, dili kullanmaktadırlar ve dil de toplumsal bir üründür,

yani dilin kullanımı toplumsal bir eylemdir (Boylan ve O’Gorman, 1995, s. 37). Bu çerçevede, Samuels’in (1990, s. 7-11) vurguladığı gibi, bir dil olarak iktisat da, toplumun toplu iletişim sisteminin ve dolayısıyla toplumun toplam sembolik, mitsel ve kaidesel sisteminin bir parçasıdır; bilim de dilbilimsel bir topluluktur ve dili kullanmaktadır. Diğer yandan, sahip olduğumuz bilgiler ve dolayısıyla ekonomi ve iktisat bilgimiz kültürün ve ideolojinin bir fonksiyonudur; seçici algı da ilgilerimiz, ideolojimiz, inanç sistemimiz ve dilimizden etkilenmektedir.

Dolayısıyla söylem de, soyut bir varlık ya da kendiliğinden oluşan hazır-yapım bir ürün değildir; bir toplumsal etkileşim ürünüdür. Bu çerçevede, Dow’un (1992, s. 159) ifade ettiği gibi, hiçbir iktisat teorisyeni ya da metodolojisti herhangi bir teoriyi kültürden, eğitimden, tarihten veya psikolojiden bağımsız olarak ele alamaz. Diğer bir ifadeyle, ekonomi de tıpkı çalışma konusu gibi araştırmacı tarafından yaratılmaktadır; yani her ikisi de insan ürünüdür. Dolayısıyla iktisatçıların toplumsal realiteyi ve dolayısıyla ekonomiyi yorumlayışları da, iktisatçıların sahip oldukları değer yargılarının bir tezahürüdür: “İktisadi söylemde bir teoriyi değerlendirmenin nihai bir kriteri söz konusu olmadığı için, değer yargıları olmazsa olmazdır (...) Değer yargıları, varsayımların ve tartışma şeklinin seçimine (...) dâhildir” (Klamer, 1984b, s. 284).

Söylemsel iktisatçılar, bu doğrultuda, bilginin -ve dolayısıyla iktisat bilgisinin de- “evrensel”, “kesin” ve “mutlak” olamayacağını savunmaktadırlar. Örneğin McCloskey (1994, s. 15-17) bilimin mekanik bir ispat değil, insan kanaati olduğunu vurgulamaktadır⁴; yani bilimciler, insanları kendi kanıtlarının doğru olduğuna ikna etmeye çalışmaktadırlar ve ikna teorisi de bir retoriktir ki retorik mantık ve olgu kadar metafor ve öyküyü de kapsamaktadır⁵.

⁴ Benzer şekilde Klamer de (1984a, 1984b) iktisadın ikna etme sanatını içerdiğinin altını çizmektedir.

⁵ Bu çerçevede neoklasik iktisat da, metaforlardan yığın ölçüde yararlanmaktadır. Bu anlamda, iktisatçıların belki de en sık kullandıkları metafor, Klamer’e (1991, s. 133) göre, dünyayı, belli amaç fonksiyonlarını maksimize etmeye çalışan atomik hesaplayıcılar olarak bireylerin yer aldığı bir sistem veya mekanizma olarak tahayyül etmek zorunda bırakan metafordur. McCloskey’e (1983) göre ise, iktisatta en yaygın olarak kul-

Bu bakımdan Samuels'e (1990, s. 3-6) göre bilimsel hakikat daima kısmi, olasılıksal ve geçicidir; bu çerçevede realitenin tam, kapsamlı ve kesin bir izahı veya tasviri olmasına gerek yoktur. Zira teori ile olgular arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur ve bu ilişkiye kültür, paradigma ve deneyim aracılık etmektedir; yani olgular kendi başlarına bir şey ifade etmemektedir. Amariglio'nun (1990) ifade ettiği gibi, bilgi söyleme-özgüdür ve tüm çoklu ve muhtelif söylemler ölçülemezdir:

"Geleneksel anlayışların aksine, belki de bilgi ve hakikat, günümüzdeki bilimsel inceleme şeklinde ve epistemolojik referanslar peşinde meydana gelen şeylerden farklıdır. Epistemolojik mülahazaları daha büyük bir insan çabasının, yani söylem, veya 'retorik' teorisi ve pratiğinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür" (Samuels, 1990, s. 3).

Bu bağlamda, söylem teorisi ve pratiğinin veya retorik, birisini -insanın kendisini veya diğerlerini- ikna etme sanatıdır (Samuels, 1990, s. 3). Burada "retorik" ile kast edilen şey, Klamer, McCloskey ve Ziliak'ın (2007, s. 4) vurguladığı gibi, gerçek insanlarla yapılan gerçek konuşma sanatıdır; çünkü diyaloglar iktisadın tartışmalı ve konuşmayla ilgili bir konu, yani tamamen "retorik" olduğunu göstermektedir. Klamer de (1991, s. 131) retorik analizin veya söylem analizinin rolünü şu şekilde vurgulamaktadır:

"İktisatçılar bir metni okuma ve yorumlama yeteneğini yitirdiler, sadece yazılı bir metni değil, aynı zamanda sözlü bir metni de. Gizli anlamları aramalısınız. İnsanların ne söylediklerini tespit etmek için de retorik analizi tercih ediyorum" (Klamer, 1991, s. 131).

Bu doğrultuda söylemsel iktisadın amacı da McCloskey'nin ifadesiyle iktisatçıların zımnî metodolojilerini, yani "buzdağının görünmez yüzü"nü açığa çıkarmaktır. Zira Klamer'e (1988, s. 268) göre man-

lanılan metaforlar, iktisadi olayları iktisadi olmayan olaylara benzeten "esneklik", "denge", "rekabet", "bunalım/kriz/buhran" gibi metaforlardır. Bu çerçevede neoklasik iktisatta kullanılan diğer metaforlar arasında şunlar sayılabilir: "Likit varlık", "görünmez el", "gelir akışı", "finansal balon", "aktarım kanalı", "hesap makinesi insan", vb.

tıksal ifadeler ve olgular iktisadi söylemi tanımlayan retorik araçlardan yalnızca ikisidir ve söylemsel iktisat aracılığıyla iktisatçıların ne yaptıklarının yorumlanmasıyla iktisadi söylemde faaliyet gösteren mantıksal-olmayan faktörler araştırılmakta, anlamların nasıl üretildiği analiz edilmekte ve söylemlerin ortaya çıkmasına olanak sağlayan ve diğer yandan da onları kısıtlayan ilkeler, değerler ve tartışma stratejileri araştırılmaktadır. Böylelikle iktisadi söylemin sınırları genişletilmeye çalışılmaktadır (Klamer, 1988, s. 278).

Kısacası, iktisadi bilgi üretiminin bir sosyal eylem türü olduğu ve iktisatçıların eserlerinin de içinde yer aldıkları sosyal ilişkileri bağlamında ele alınması gerektiğini savunan söylemsel iktisadın temel argümanları şu şekilde sıralanabilir (Işık, 2013, s. 116):

- İktisatçılar ve hatta tüm bilimciler kendi görüşlerini karşılarındakine kabul ettirmek, onları ikna etmek çabası içindedirler. Bu sebeple tüm bilimcilerin yaptığı aslında bir retoriktir;

- İktisatta kuramlar oluşturulurken öznel deneyimlerin dışarıda bırakılması mümkün değildir;

- İktisat bir söylemdir ve tüm söylemler gibi söyleyenden (söyleyenin kimliğinden, edinimlerinden) bağımsız olarak düşünülemez;

- İktisadi anlatmanın tek yolu matematiksel ifadeler değildir. İktisatçılar iktisadi açıklamaya çalışırken matematiksel ifadeler kadar sözel ifadelere de başvurmaktadırlar;

- İktisatta metaforlar tıpkı matematiksel ifadeler gibi, iktisatçının iktisadi anlatmak için kullandığı araçlardır;

- Bir iktisatçının iktisadi açıklarken kullandığı dil zaman içinde değişebileceği gibi, bu kullanılan dil iktisatçıdan iktisatçıya da değişiklik gösterebilir. Dolayısıyla tek ve evrensel bir iktisat dilinden bahsetmek mümkün değildir;

İktisada Giriş Ders Kitaplarının Söylemsel İktisat Bağlamında İrdelenmesi

"Ders kitapları ister istemez seçicidir. Bazı şeyleri içerip bunlara vurgu yaparken, diğer şeyleri dışa-

ında tutmalı veya önemsiz olarak lanse etmelidir. Ders kitapları belli soruları sorar ve diğer soruları gündeme taşımaz. Bazı başlıkları ve sorunları ön plana çıkarırken, diğerlerini arka plana iter veya tamamen dışarıda tutar. Bu seçimler, genellikle, neyin ilginç ve önemli olduğu hususunda aleni değil de zımnî değer yargularını yansıtır. “Objektif” bir görüş mümkün değildir. Pek çok insan – çoğu iktisatçı da buna dâhil- için, bu tartışmalı bir sav değildir” (Hill ve Myatt, 2017, s. 18).

Çalışmanın bu kısmında, bir önceki kısımda genel hatları çizilen söylemsel iktisat bağlamında “iktisada giriş” ders kitaplarının söylem analizi yapılacaktır. Söylem analizi için iktisada giriş ders kitaplarının seçilmesinin sebebi, iktisat öğrencilerinin “iktisat” ile ilk olarak bu kitaplar vasıtasıyla tanışmalarını ve bu tanışma, öğrencilerin “iktisat” konusundaki fikirlerini ve beklentilerini şekillendirmektedir. Zira Seiz’in de (1990, s. 158) belirttiği üzere, bir iktisada giriş ders kitabı disiplinin portresini çizmekte; hem disiplinin pratiği hem de araştırmanın öznesi konusunda güvenilir bilgiler sunmakta; geleceğin iktisatçıları olan öğrencilerin iktisadi kurumlar ve politikalar konusundaki tutumlarını biçimlendirmek ve bazı argüman ve yaklaşımları meşrulaştırırken, bazılarını ise hükümsüz kılmaktadır.

Bu doğrultuda, söylem analizi için iktisada giriş ders kitaplarının seçilmesi uygun görülmüştür. Ancak iktisada giriş ders kitaplarının sayısının çok olmasından dolayı, inceleme sadece iki iktisada giriş ders kitabı ile sınırlı tutulmuştur: Erdal Ünsal’ın “İktisada Giriş” ders kitabı ile Zeynel Dinler’in “İktisada Giriş” ders kitabı⁶. Bu ders kitaplarının seçilmesinin sebebi ise, her iki kitabın da Türkiye’deki pek çok üniversitenin iktisat programlarında hem lisans düzeyinde, hem de lisansüstü düzeyde (gerek yüksek lisans giriş sınavlarına hazırlık aşamasında, gerekse doktora yeterlilik ve doçentlik sınavlarına hazırlık aşamasında) okutulan veya önerilen kitaplar olmalarıdır⁷. Ayrıca bu noktada şu husus da belirtilmeli-

⁶Bu çerçevede Zeynel Dinler’in “İktisada Giriş” gözden geçirilmiş 21. baskısı; Erdal Ünsal’ın “İktisada Giriş” kitabının ise 2. baskısı temel alınmıştır.

⁷Çalışmanın kapsamı iki kitapla sınırlanmış olsa da, Türkiye’de halihazırda üniversitelerin iktisat program-

larındaki, bu kitaplar enine boyuna bir söylem analizine tâbi tutulmayacak ve bu okuma, iktisadın, birinci sınıf öğrencilerine ilk olarak nasıl takdim edildiğini incelemekle sınırlı kalacaktır.

Bu çerçevede, söz konusu iktisada giriş ders kitaplarının ön plana çıkan ilk özelliği, Klamer’in de (1990, s. 131) değindiği üzere, iktisatçılar arasında sanki bir görüş-birliği bulunduğu izlenimi yaratmalarıdır: “İktisatçıların görüş birliği içinde oldukları konuların sayısı, görüş ayrılığı içinde oldukları konuların sayısından *çok daha fazladır*” (Ünsal, 2010, s. 18; vurgular sonradan eklendi). Bu doğrultuda, iktisat konusunda çok sayıda görüş farklılığı ve anlaşmazlık söz konusu olduğu aktarılmamakta ve iktisatçıların pek çok konuda hemfikir oldukları ima edilmektedir.

Bu husus en net olarak, benimsenen metodolojik tutumda göze çarpmaktadır. Tipik olarak “mikro iktisat”tan yola çıkan ve “makro iktisat” a doğru ilerleyen iktisada giriş ders kitaplarının giriş ya da birinci bölümlerinde, “(sınırsız) istekler veya gereksinimler veya ihtiyaçlar”, “(kıt) kaynaklar” ve “kıtlık” gibi kavramlar takdim edilmekte ve “iktisadi mesele veya sorun” bu kavramlar üzerine temellendirilmektedir. Örneğin “iktisadi istekler, bir istek karşılanınca yeni bir isteğin ortaya çıkması anlamında *sınırsızdırlar*” (Ünsal, 2010, s. 6; vurgular Ünsal’a aittir) ve “isteklerle onların karşılanmasında kullanılan kaynaklar-mallar arasında var olan dengesizliğe, kaynakların-malların arzu edilenden az olmasına *kıtlık* denir” (Ünsal, 2010, s. 11, vurgular sonradan eklendi) tanımlamalarıyla insanların isteklerinin sınırsız, bu istekleri karşılamak için kullanılacak olan kaynakların ise kıt oldukları ifade edilmektedir. Bu çerçevede, kıtlık tanımı üzerine inşa edilen “iktisadi mesele” yani kıt kaynakların sınırsız istekleri karşılayacak şekilde dağıtılması sorunu, iktisadın tanımını oluşturmaktadır. Zira Hill ve Myatt’ın (2017, s. 18) vurguladıkları gibi, kendilerini bir objektiflik halesine gizleyen ders kitabı yazarlarının değer yarguları “İktisat nedir?” sorusunu sordukları ve ana meseleyi ve bunun işaret ettiği başlıca sorun-

larında okutulan iktisada giriş ders kitaplarının hemen hemen hepsinin –tercüme eserler de dâhil olmak üzere- bu çalışmada ele alınan kitaplarla benzer metodolojiye sahip oldukları söylenebilir.

ları tanımlamaya giriştikleri ilk sayfalarda kendini göstermektedir. Bu çerçevede, iktisadın bir "analiz yöntemi", "inceleme sahası", "araştırma faaliyeti", "çalışma alanı" ya da "disiplin" den ziyade, Robbins'inve Samuelson'un meşhur iktisat tanımına⁸ atıfla, bir "bilim" olduğu vurgulanmaktadır⁹:

"(İ)ktisat, toplumların sınırlı kaynakları sınırsız isteklerin karşılanmasında nasıl kullandıklarını inceleyen bir sosyal bilim dalıdır" (Ünsal, 2010, s. 11; vurgular Ünsal'a aittir) veya "ekonomi bilimi, sınırlı kaynaklarla sınırsız gereksinmelerini karşılama sorunu ile karşı karşıya olan bir kişinin ya da toplumun tatmin düzeyini en yükseğe erdirmesinin yollarını arar" (Dinler, 2015, s. 7; vurgular Dinler'e aittir).

Kıtlık üzerine temellenen bu iktisat tanımı sadece "piyasa¹⁰ ilişkileri"ne odaklanarak piyasaların varlığını evrensel ve genel-geçer bir olgu olarak takdim etmektedir¹¹(Klamer, 1990, s. 148). Bu çerçevede iktisada giriş ders kitapları, konuların seçimi ve te-

⁸Robbins'e (1932, s. 15) göre "iktisat, insan davranışını, amaçlarla alternatif kullanımlara sahip araçlar arasındaki bir ilişki olarak ele alan bir bilimdir" (vurgular sonradan eklendi). Samuelson (1976, s. 3) ise iktisadı "insanların ve toplumun, para kullanarak ya da kullanmadan, alternatif kullanımlara sahip kıt kaynakları, şimdi veya gelecekte, toplumdaki farklı insanlar ve gruplar arasında farklı metalleri üretmek ve tüketim için dağıtacak şekilde kullanmak üzere nasıl seçtiklerine ilişkin bir inceleme" (vurgular Samuelson'a aittir) olarak tanımlamaktadır.

⁹Hatta Ünsal'ın kaleme aldığı iktisada giriş ders kitabında, iktisatçılar arasında var olduğu iddia edilen görüş birliği bir adım daha ileriye götürülmekte ve genel-geçer bir "iktisadi düşünme" tanımı yapılmaktadır: "Tüm iktisatçılar tarafından benimsenen ortak düşünme biçimine, iktisadi düşünme denir" (Ünsal, 2010, s. 25; vurgular Ünsal'a aittir). İktisadi düşünmenin temel ilkeleri arasında ise "iktisadi kararların *fırsat maliyetinin* olması, iktisadi kararların rasyonel olması, iktisadi kararların *marjinal yarar-marjinal maliyet* bazında alınması ve iktisadi ajanların (bireylerin ve firmaların) *teşviklere tepki göstermeleri* sayılabilir" (Dinler, 2010, s. 25; vurgular Ünsal'a aittir).

¹⁰Bu çerçevede iktisatta en sık kullanılan metaforlardan birisi "piyasa"dır. İktisada giriş ders kitaplarında kullanılan diğer metaforlar arasında zarf eğrisi, iktisadi dalgalanma, daralma, genişleme, patlama, çöküş, yıpranma, yeraltı ekonomisi, sızıntı, arz-talep şoku sayılabilir.

¹¹Heilbroner da (1990, s. 110-111) neoklasik iktisadı, piyasa davranışını sorgusuz sualsiz kabul ettiği ve piyasa sisteminin politik işlevini göz ardı ettiği için ideoloji olarak nitelendirmektedir.

mel teorik yapı olarak arz ve talebe yapılan vurgu aracılığıyla piyasa sistemine vurgu yapmakta ve bir kusursuz piyasalar dünyasını tasvir etmektedir¹² (Hill ve Myatt, 2017, s. 21). Örneğin Ünsal (2010, s. 45) amacını şu sözlerle izah etmektedir: "Bu kitapta (...) piyasa kapitalizminin işleyişi üzerinde durulacaktır. Piyasa kapitalizmi sisteminin geçerli olduğu ekonomilere kısaca piyasa ekonomileri denildiği hesaba katılırsa, bu kitapta piyasa ekonomilerinin işleyişi incelenecektir." Dinler (2015, s. 6) ise, kıtlık kanununun gelişmiş ya da az gelişmiş, kapitalist ya da sosyalist tüm toplumlar için söz konusu olduğunu ileri sürmektedir.

Bu tanım ve ifadelerden de görüleceği üzere, kaynakların kıt olmasına vurgu yapılmakta ve kaynakların toplum içerisinde farklı üretim faaliyetleri doğrultusunda nasıl dağıtılacağına odaklanılmaktadır. Ancak iktisada giriş ders kitaplarında yer alan bu iktisat tanımının üzerine temellendiği "kıtlık" kavramı iktisatçılar arasında ihtilafli bir konudur. Örneğin post-Keynesyen iktisatçılar kıtlığın temel bir hakikat olduğu görüşünü reddetmekte ve çalışmak isteyen bir işsizler ordusu ve insanların ihtiyacı olan malları üreten ve bu kişilerin çalışabilecekleri fabrikalar varken, kıtlık fikrini savunmanın zor olduğunu ileri sürmektedirler. Benzer şekilde Northop da (2000) kıtlığın salt tesis edilmiş olabileceğini ve bazı insanların tüketimciliğe direnip, basitlik, denge ve (hem doğayla hem de diğer insanlarla) ilişkiyi ihtiyaç eden farklı yaşam türleri seçmelerinin, isteklerin veya ihtiyaçların sınırsız olmadığına, daha ziyade yapısal olduklarına işaret ettiğini savunmaktadır. Marglin (2008) ise, sınırsız istekler veya ihtiyaçlar fikrinin, toplumsal bağların ve ilişkilerin zedelenmesinin bir sonucu olduğunu ve bunun sebebinin de, ders kitabı iktisadının varsayımları ve iktisatçı-

¹²İktisadı yalnızca piyasa ilişkileri üzerinden ele alan bu yaklaşım da, ders kitaplarının neoklasik arka planını gözler önüne sermektedir. Örneğin Walras'a (1954, s. 83-85) göre "aslında tüm dünya, toplumsal zenginliğin alınıp satıldığı muhtelif özel piyasalardan oluşan uçsuz bucaksız bir genel piyasa olarak görülebilir. Bizim vazifemiz de, bu alış ve satış işlemlerinin otomatik olarak uyum gösterdiği yasaları ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda, tıpkı pür mekanikte başlangıç olarak makinelerin sürtünmesiz olduklarının varsayılması gibi, piyasanın kusursuz bir şekilde rekabetçi olduğu varsayılacaktır."

ların politika önerileri olduğunu ileri sürmektedir (Akt: Hill ve Myatt, 2017, s. 38-40).

Bu doğrultuda, iktisatçıların kıtlık konusunda farklı görüşlere sahip olmaları ve iktisadi kıtlık temelinde ele almamaları, farklı iktisat tanımları yapmalarına neden olmaktadır. Oysa iktisada giriş ders kitapları, iktisadın öznelci tanımından ziyade, biçimsel tanımını öğrencilere sunmaktadır. Buğra'nın (2013, s. 48-49) belirttiği gibi, biçimsel tanımda ekonomi kıtlık kaynakların sınırsız ihtiyaçlarını karşılamak üzere değişik kullanım alanları arasında dağıtımıyla ilgili faaliyetlere verilen addır. Bu tanımın merkezinde kıtlık ve seçim ve seçimi yapan birey yer almaktadır. Öznelci tanımda ise ekonomi, insanların maddi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurdukları üretim, dağıtım ve tüketim düzenine verilen addır. Bu çerçevede, iktisat literatüründe, iktisada giriş ders kitaplarında yer verilmeyen farklı iktisat tanımları bulunmaktadır. Örneğin neoklasik iktisatçılar arasında sayılan Marshall'a (1920, s. 6) göre "ekonomi politik ya da iktisat, hayatın gündelik meşgalelerindeki insanların bir incelemesidir." Polanyi ise (1957) ekonomiyi "insanla çevre arasında, insanlarca kurulmuş bir süreç" olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, kurumcu iktisatçılar Veblen (1898, 1899a, 1899b, 1899c, 1900, 1909) ve Commons da (1931, 1934, 1936) ekonomiyi ve bireyi kurumsal bir bütün olarak tanımlamaktadırlar. Ancak ders kitaplarında, kıtlık üzerine inşa edilen bu tanımın sadece neoklasik iktisatçılar tarafından -ki neoklasik iktisatçılar arasında bile, Marshall örneğinde görüldüğü gibi, iktisadi farklı şekilde tanımlayanlar bulunmaktadır- kabul edilen bir iktisat tanımı olduğuna değinilmemekte ve bu tanımın tüm iktisatçılar tarafından paylaşıldığı izlenimi yaratılmaktadır. Böylelikle iktisada giriş ders kitaplarında, iktisadın yalnızca bir tanımına yer verilip diğer tanımların kapsam dışında bırakılmasıyla, yazarın değer yargıları da su yüzüne çıkmaktadır.

Bunun yanı sıra, ders kitaplarında analiz kapsamı yalnızca kapitalist sistem ile daraltılarak, mevcut iktisadi sistemin tarihsel ve toplumsal arka planı izah edilmemekte ve kapitalizmin tarihsel bir sürecin sonucu olduğu ve dolayısıyla değişime açık olduğu anlatılmamaktadır (Klamer, 1990, s. 149). Hatta

Ünsal'ın kitabında, "piyasa kapitalizminin merkezi planlı sosyalizme kıyasla daha fazla *hürriyet, daha fazla üretim ve daha yüksek bir refah sağladığı gerçeğinin* 1980'lerde netleş(tiği)" (Ünsal, 2010, s. 44, vurgular sonradan eklendi) ifade edilerek, piyasa kapitalizminin üstünlüğünün tarihsel olarak açığa çıktığı ileri sürülmektedir. Ancak insan isteklerinin *sınırsız* sayıda ve *değişken* bir yapıda olduğu günümüz dünyasını, yani kapitalist sistemin egemen olduğu dünyayı tasvir etme amacıyla olan bu ders kitapları, kapitalist öncesi dönemlerde var olan ya da günümüzde varlığını sürdürüp kapitalist sisteme entegre olmamış toplulukların yaşam alışkanlıklarını hesaba katmamakta ve insan isteklerinin sınırsızlığını sanki evrensel bir olguymuş gibi öğrencilere sunmaktadırlar. Dolayısıyla öğrenciler, piyasa kapitalizminin tarihsel bir süreç olduğuna ve "kıtlık" ve "sınırsız istekler/ ihtiyaçlar" gibi kavramların bu kültürün ürünü olduğuna dikkat çekilmeden, iktisadın bir bilim olduğu vurgusuyla ders kitaplarını okumaya başlamaktadırlar.

Diğer yandan, iktisada giriş ders kitaplarının iktisat tanımında "bilim"e yapılan bu vurgu, değer yargılarının ve etik mülahazaların göz ardı edilmesine veya analiz dışı bırakılmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede, iktisada giriş ders kitaplarında "pozitif" ve "normatif" iktisat ayrımına değinilmekte ve bir bilim olarak iktisadın ve bir sanat olarak iktisadın işlevi vurgulanmaktadır. Bu çerçevede "pozitif iktisatta iktisadi olaylar ve davranışlar, nedir-ne olmaktadır-nasıl olmaktadır bakış açısından incelenir" (Ünsal, 2010, s. 18; vurgular Ünsal'a aittir); buna karşın "normatif iktisatta, iktisadi olaylar ve davranışlar *ne olmalıdır-neyin olması daha iyidir* bakış açısından incelenir" (Ünsal, 2010, s.18; vurgular Ünsal'a aittir). Dolayısıyla "*değer yargılarına yer verilmeyen pozitif iktisattaki kural ve teoriler, doğa bilimlerinde¹³ olduğu gibi sürekli test edilerek, doğrulukları sınanır*" (Dinler, 2015, s. 27; vurgular Dinler'e aittir); diğer yandan "*normatif iktisat ise, değer yargılarına yer verir (...)* (yani) *normatif iktisatta, iktisadi görüş sahiplerinin ahlaki, dini ve siyasi yaklaşımları ekonomik kuralların çerçevesini belirler*" (Dinler, 2015, s. 27; vurgular Dinler'e aittir).

¹³Orijinal metinde "doğal bilimler" ifadesi kullanılmıştır.

Böylelikle değer yargıları bir bilim olan iktisadın kapsamı dışında bırakılmaktadır: "Ekonomist, gereksinmenin ahlaki yönü ile ilgilenmez" (Dinler, 2015, s. 15). Zira bir iktisatçının vazifesi iktisadi olayları gözlemlemek ve bu olaylar arasındaki sebep-sonuç ilişkisini ortaya koymaktır; yani "bilimsel" olmaktır¹⁴. "Biz kitabımızda, ekonomik olayları pozitif yaklaşıma uygun bir şekilde ele alıp inceleyen teorilerden söz edeceğiz. Bir başka deyişle, *bilimsel çizgiden uzaklaşmayacağız*" (Dinler, 2015, s. 27, vurgular sonradan eklendi).

Dolayısıyla iktisadın bir bilim olabilmesi için izlenmesi gereken bir yöntem söz konusudur: bilimsel yöntem. Bu çerçevede, ders kitaplarının bir diğer zımni metodolojik tutumu doğa bilimlerine referans yapılmasıdır. Ünsal (2010, s. 19) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: "İktisat biliminde (...) izlenen yöntem, diğer bilim dallarında izlenen yöntemden farklı değildir. Doğa¹⁵ bilimlerinde olduğu gibi, *bir sosyal bilim olan iktisatta da, gerçek hayatta gözlemlenen olaylar ve davranışlar bilimsel yöntem izlenerek açıklanır*" (vurgular sonradan eklendi). Bu çerçevede, Dinler (2015, s. 26) iktisadın bilimsel yöntemini şu şekilde izah etmektedir: "İktisat biliminde teorilerin oluşturulmasında önce gözlem yapılır, daha sonra *tümevarım yöntemi yardımıyla hipotez oluşturulur ve oluşturulan hipotez tümdengelim yöntemiyle test edilir*. Bu test sonucunda hipotez doğrulandığında, artık söz konusu hipotez teori niteliği kazanmış demektir" (vurgular Dinler'e aittir).

Bu bağlamda, iktisada giriş ders kitaplarında iktisadın bir bilim olduğu ve dolayısıyla bilimsel yöntemi takip etmesi ve değer yargılarını bir kenara bırakması gerektiği belirtilerek, doğa bilimlerine referans yapıldığını söyleyebiliriz. Klamer'e (1990,

s. 133-134) göre, bu şekilde iktisat adeta bir "hazır yemek" gibi takdim edilmekte ve öğrencilerin mutfağa girip yemeğin nasıl hazırlandığına bakmalarına gerek kalmamaktadır; öğrencilerin tek yapması gereken, tıpkı fizikte olduğu gibi, "bilgelik elması"ni yemektir. Bu bağlamda, iktisadın takip etmesi gereken bilimsel yöntemin gerekliliklerinden biri de matematiğin iktisatta yoğun bir şekilde kullanılmasıdır ve iktisada giriş ders kitapları da bu hususun altını çizmektedir: "İktisatçılar modelleri-teorileri kelimelerle, grafiklerle ve denklemlerle ifade ederler. Teorilerin giderek yoğunlaşan bir biçimde denklemlerle ifade edilmesi, matematiğin iktisatta yoğun bir biçimde kullanılmasına yol açmıştır" (Ünsal, 2010, s. 23).

Bu çerçevede iktisat öğrencileri, iktisada giriş ders kitaplarında, "azalan marjinal verimlilik", "üretim olanakları eğrisi", "marjinal fayda" gibi kavramlarla ve bu kavramları ifade eden denklem ve grafiklerle karşılaştıklarında yabancı bir dille karşılaştıklarını düşünmektedirler. Örneğin eşmarjinal ilkesi "kardinal yaklaşımdaki tüketici denge koşulu, gelirin tümü harcandığında her mal için harcanan son liralardan tüketiciye sağladığı marjinal faydaların eşit olması" (Ünsal, 2010, s. 150) olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bu kavramların grafikler aracılığıyla gösterilmesi de, öğrencilerin işini daha da zorlaştırmaktadır¹⁶. Zira bu grafiklerin yorumu da öğrenciler açısından aynı şekilde oldukça zorlayıcıdır: "Eğer bir tarımsal ürünün talep eğrisi, arz eğrisine oranla daha yatıksa (eğimi azsa) cari fiyat, herhangi bir nedenle denge fiyatından ayrılırsa, söz konusu malın fiyatı yıllar boyu, giderek dengeye yönelen bir şekilde dalgalanacaktır" (Dinler, 2015, s. 105). Dolayısıyla ders kitaplarında bu tür anlaşılması kolay olmayan ifadelerin kullanılması, öğrencilerin iktisat öğrenme konusundaki şevklerini kırmakta ve iktisadın son derece zor bir alan olduğu hissine kapılmalarına sebebiyet vermektedir. McCloskey'e (1994, s. 19) göre de, ders kitaplarında bu tür ifadelerin kullanılmasının amacı, öğrencileri neoklasik iktisat dilinden konuşulduğuna inandırmaktır.

¹⁴Bu husus da, ders kitaplarının neoklasik iktisat temelinde inşa edildiğini gösteren bir diğer noktadır. Zira neoklasik iktisadın kurucularından Walras'a (1954, s. 62) göre de "bilim gözlemler, betimler ve açıklar" ve "eriştiği sonuçların iyi mi yoksa kötü mü olduğuyula hiç ilgilenmez." Örneğin "Diğer bakış açılarından, bir ilacın hastayı iyileştirmek amacıyla bir doktor tarafından mı yoksa ailesini öldürmek için bir katil tarafından mı istendiği sorusu son derece ciddi bir meseledir ancak bizim bakış açımıza göre bu sorunun bizimle bir alakası yoktur" (Walras, 1954, s. 65).

¹⁵Orijinal metinde "fen" terimi kullanılmıştır.

¹⁶Bu noktada, ders kitaplarında kullanılan grafiklerin, iktisat öğrencilerinin "aşırı talep", "piyasa dengesi" veya "kıtlık" gibi birtakım kavramları idrak etmelerine yardımcı olduğu da belirtilmelidir.

Diğer yandan, iktisadın pozitif bir bilim olduğunun öğrencilerin zihninde iyice yer etmesi sağlandıktan sonra, bu anlayışın bir uzantısı olarak, piyasa-devlet ilişkisi, kira kontrolleri, vergiler, asgari ücret düzenlemeleri, döviz kuru ve faiz politikaları, dış ticaret rejimi gibi iktisatçıların değer yargılarının dâhil olduğu konular, “pozitif” bir tutumla ele alınmakta ve bu konuların “normatif” bir yön teşkil etmediği izlenimi uyandırılmaktadır. Bu çerçevede, iktisada giriş ders kitapları, “piyasaların genellikle, (çoğunlukla) etkin çıktılara yol açmaya yetecek kadar rekabetçi oldukları; asgari ücretlerin ve sendikaların bizzat işçiler için zararlı olduğu; ve hükümet düzenlemelerinin hem etkinsiz hem de zararlı olduğu izlenimi uyandırmaktadır” (Hill ve Myatt, 2017, s. 15), zira “ders kitapları *dünyayı olduğu gibi tasvir etmezler*; bunun yerine, rekabetçi piyasaların gerçek dünyanın makul bir tahmini olduğuna ve bu piyasaların makul derecede etkin bir çıktı ürettiklerine dair zımni veya açık savlar sunarlar” (Hill ve Myatt, 2017, s. 406, vurgular sonradan eklendi). Bu doğrultuda, iktisat derslerinde varılan sonuçlar genellikle yegâne gerçekmiş gibi sunulmaktadır (Ruben, 2001, s. 35-36). Örneğin kira kontrolleri, arz-talep eğrileri aracılığıyla analiz edilmekte ve bu kontrollerin, kiralık daire talep fazlasına yol açacağı vurgulanarak, kira kontrolleri olumsuz sonuçlar doğuran bir piyasa müdahalesi olarak ele alınmaktadır (bkz. Dinler, 2015, s. 111-112, Ünsal, 2010, s. 100-101). Hatta Ünsal (2010, s. 101) bazı iktisatçıların kira kontrollerini “bir şehri yok etmenin, bombalama dışında, bilinen etkili yolu” diye nitelendirdiklerini aktarmaktadır. Bu çerçevede, kira kontrolleri sadece “piyasa dengesi” bağlamında ele alınmakta ve toplumun düşük gelirli kesimlerine konut desteği sağlanması şeklindeki hükümet vazifesini ve insani boyutu göz ardı etmektedirler.

Benzer şekilde, iktisada giriş ders kitaplarında “asgari ücret” de kira kontrolleri gibi piyasa dengesi bağlamında ele alınmakta ve asgari ücretin işsizliği artırdığı savunulmaktadır (bkz. Ünsal, 2010, s. 103-105). Ancak bu vurgu da, asgari ücretin işçilerin temel insani hakları olduğu savını göz ardı etmekte veya diğer bir ifadeyle bu hakları, piyasa fiyatına indirgemektedir. Bunun yanı sıra, işgücü piyasa-

sında işçi ile işveren arasındaki anlaşmazlıklara yeterince yer verilmemekte ve bu iki grup arasında çıkabilecek (ve nihayetinde serbest piyasa sistemi aracılığıyla çözüme kavuşturulacak) anlaşmazlıklar yine arz-talep eğrileri yardımıyla grafikte gösterilmektedir; sömürü, yabancılaşma, mülkiyet hakları gibi konular ise ders kitaplarında yer almamaktadır. Ayrıca dış ticareti, McCloskey’nin (1985, s. 37) “hipotetik oyuncak ekonomiler” olarak nitelendirdiği bir yapıyla, yani genellikle iki ülkenin, iki malın ve iki sektörün yer aldığı bir analiz yardımıyla ele alan bu ders kitaplarında, serbest ticaretin “hem ithalatçı ülkenin refahını hem ihracatçı ülkenin refahını olumlu biçimde” (Ünsal, 2010, s. 533) etkilediği ileri sürülmektedir¹⁷.

Bu çerçevede hükümetlerin serbest piyasa mekanizmasına müdahalelerin -hem ulusal hem de uluslararası düzeyde- gerek üretici gerekse tüketiciler ve genel olarak da toplum açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı vurgulanmaktadır (bkz. Dinler, 2015, s. 106-112, Ünsal, 2010, s. 97-110). Örneğin Ünsal (2010, s. 122-123) “hükümetin tavan fiyat-taban fiyat ve vergilendirme gibi uygulamalarla “*rekabetçi piyasa mekanizmasına müdahale etmesi, toplumsal refahın azalmasına yol açar*” (vurgular sonradan eklendi) ifadesini kullanmaktadır. Daha sonra ise dışsallıklar, asimetric bilgi, kamu malları ve eksik rekabet gibi hususların piyasa başarısızlığına yol açabilecekleri ifade edilmektedir (bkz. Dinler, 2015, s. 37-38 Ünsal, 2010, s. 129-141).

Ayrıca ders kitaplarında, insanoğlunun rasyonel hesaplayıcılar oldukları ileri sürülmekte ve *homo-æconomicus* temelinde prototip bir insan tahayyülü sunulmaktadır. Bu çerçevede *homo-æconomicus* karar birimlerinin (üreticilerin ve tüketicilerin) seçimlerinde rasyonel-kendi çıkarlarına göre davranmaları” (Ünsal, 2010, s. 27) olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu insan tahayyülü, fiili insanı tasvir etmek

¹⁷Bu çerçevede, iktisada giriş ders kitaplarında yer almayan bir diğer husus da “güç” meselesidir; zira hem realitede, tüketiciler ile üreticiler ve işçiler ile işverenler veya firmalar arasında, hem uluslararası düzeyde ülkeler arasında bir güç mücadelesi söz konusudur. Bu çerçevede Marksist iktisat, radikal iktisat okulu ve neo-Rikardocu okul gibi farklı düşünce iktisat okulları, ücret ve kâr oranlarının belirlenmesinde toplumsal güç mücadelelerinin rolünü vurgulamaktadır.

açısından son derece kısıtlı ve yetersiz kalmaktadır. Zira "insan tabiatı büyük ölçüde toplumsal bir üründür" (Mitchell, 1914, s. 3); yani insan "toplumsal bir hayvandır" (Veblen, 1898a, s. 193). Bu bakımdan bireysel hayat toplumsal bir hayattır ve insanlar kültürlerin bir ürünüdür. Bu nedenle "iktisat teorisinin bireyi, biyoloji ve psikolojinin doğal bireyi değildir" (Commons, 1936, s. 247). Son dönemde iktisat disiplini ortaya çıkan davranışsal iktisat, deneysel iktisat ve nöroiktisat gibi yeni araştırma sahaları da insanın "rasyonel hesaplayıcılar" oldukları fikrini çeşitli deneyler ve anketler aracılığıyla sorgulamakta ve "sınırlı rasyonalite", "rasyonel biçimde rasyonel" gibi yeni kavramlar sunmaktadır. Ancak bu araştırma sahalarının iktisada giriş ders kitaplarında kendilerine yer bulamadıkları görülmektedir.

Bu birey tahayyülünün ayrımcılığı da hesaba katmadığı görülmektedir. Örneğin Serdaroğlu (2010, s. 14-15) tarafından belirtilen ve feminist iktisatçılar tarafından da savunulan görüşe göre, kıtlık, bencilik ve rekabet üzerine odaklanan ve bu bağlamda rasyonel, otonom ve yalnızca kişisel çıkarı peşinde koşan, birbirlerinden bağımsız fayda fonksiyonlarına sahip tüketici ve tek amaçları kâr maksimizasyonu olan üretici birimler üzerine temellenen bir iktisadi analiz, bazı sorunların gündeme gelmesine neden olmaktadır. Bu çerçevede örneğin kıtlık ve etkinliğe odaklanma, gelir dağılımındaki adaletsizlik, kötü beslenme ve açlık gibi sorunların göz ardı edilmesine yol açmakta; amaç fonksiyonları kâr maksimizasyonundan ibaret olan üreticilerin söz konusu olduğu bir rekabetçi bir piyasada, mevcut ayrımcılıkların (ırk, dil, din, etnisite ve cinsiyete dayalı ayrımcılıkların) giderilmesinin maliyeti getirisini aşıyorsa, bu durumda firmaların işgücü maliyetlerini düşük tutmak amacıyla ayrımcılığa göz yummaları "rasyonel" bir davranış olacaktır. Benzer şekilde, Nelson'a (2013, s. 2) göre de neoklasik teorisinin iktisadi eyleyişi otonom, kişisel çıkarı peşinde koşan ve rasyoneldir ve bu özellikler Batı kültüründe erkekle ve erkeklikle bağlantılı olarak uzun bir tarihe sahiptir; diğer yandan dayanışma, başkasını düşünme ve duygular ise kültürel olarak kadınsı olarak kodlanmıştır. Bu çerçevede "erkekler daha rasyonel, kadınlar ise daha duygusaldır" düşüncesi pekiştirilmektedir.

Bu çerçevede, "kıtlık", "rasyonalite" ve "fayda" gibi kavramlar üzerine bir söylem inşa eden neoklasik iktisadın ve onun temsilcisi konumunda olan ders kitaplarının, bu söylem üzerinden realiteyi şekillendirdikleri de vurgulanmalıdır. Zira Amariglio'nun (1990, s. 16) vurguladığı gibi, anlam, bilgi ve biliş, hem iktisadi düşünce içerisinde şekillenmekte, hem de iktisadi düşünce tarafından şekillendirilmektedir. Örneğin kıtlık ve seçimler, tercihler gibi konulardaki algılarımız toplumsal ve kültürel olarak yaratılmıştır. Diğer bir ifadeyle iktisat, iddia edildiği gibi, yalnızca iktisadi gözlem yapmamakta; aynı zamanda iktisadi realiteyi bir ölçüde şekillendirmektedir. Bu bağlamda, yapılan deneyler de, iktisadi teori ve modeller aracılığıyla açgözlülük ve kişisel çıkar gibi kavramların ön plana çıkarıldığını gözler önüne sermektedir. Örneğin Hausman ve McPherson (1993) tarafından yapılan bir araştırmada, insanların genellikle işbirlikçi ve yardımsever oldukları görülürken, sadece birinci sınıf iktisat öğrencilerinin daha az işbirlikçi oldukları, gruba daha az dâhil oldukları ve adalet kavramına yabancı oldukları ortaya çıkmıştır; bu öğrenciler bedavacılığa deneye tabi tutulan diğer gruplara nazaran daha meyillidirler. Yani "iktisat eğitimi, görünen o ki, insanları daha bencil hale getirmektedir." Frank, Gilovich ve Regan (1993, 1996) ise yaptıkları deneylerde, iktisat öğrencilerinin, diğerlerinin aksine, rasyonel bencilik modeline uygun hareket etme eğiliminde olduklarını gözlemlemiş ve "işbirliği konusundaki farklılık kısmen iktisat eğitiminden kaynaklanmaktadır" sonucuna ulaşmışlardır¹⁸ (Akt: Bilir, 2017, s. 197).

İktisada giriş ders kitaplarının ise, teori ile realite arasındaki karşılıklı ilişkiye değinmemeyi seçtiği ve insan hayatını ve davranışlarını şekillendiren ve bir ölçüde de koşullandıran kültürel ve kurumsal unsurları dikkate almadığı görülmektedir. Örneğin, kurum ve kültüre sadece iktisadi büyümenin

¹⁸Ayrıca iktisada giriş ders kitaplarının öğrencilerin reel ekonomi konusunda da detaylı ve kapsamlı bir bilgi sahibi olmalarını sağlamadığı görülmektedir. Örneğin Klamer ve Colander (1990, s. 18), yapmış oldukları anket çalışması neticesinde, ABD'nin önde gelen üniversitelerinin iktisat programlarından mezun olan öğrencilerin yalnızca % 3'ü ekonomi konusunda kapsamlı bilgiye sahip olduklarını ifade ettikleri sonucuna ulaşmışlardır.

belirleyicileri başlığı altında kitabın son sekiz sayfasında değinilmekte (Ünsal, 2010, s. 552-559) veya gelişmekte olan ülkelerin özellikleri (Dinler, 2015, s. 628-629) ve gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı engelleyen faktörler (Dinler, 2015, s. 632) bağlamında değinilmektedir.

Kısacası, iktisada giriş ders kitapları, iktisadın değer yargularından bağımsız bir bilim olduğunu; iktisatçıların iktisat metodolojisi konusunda hem fikir olduklarını ve herhangi bir soruna hangi modellerin en uygun şekilde uygulanacağını bildiklerini öğretmektedir (Hill ve Myatt, 2017, s. 15). Bu çerçevede iktisadın bir bilim olduğunun vurgulanmasıyla, bilimsel yöntemlerden söz edilmesiyle ve doğa bilimlerine referans yapılmasıyla, ve pozitif-normatif iktisat ayrımı yapılmasıyla birlikte, iktisat disiplini bir bilim olarak tasvir edilmektedir; böylelikle öğrenciler kitabı okurken, tarih veya edebiyat değil de, fizik ve kimya akıllarına gelmektedir (Klamer, 1990, s. 136). Bu nedenle iktisadi realite ve ekonomi konusunda farklı yaklaşım ve düşüncelere yer vermeyen iktisada giriş ders kitaplarının retoriğinin, öğrencilerin iktisat ve ekonomi hususunda farklı sorular sorabilmesine imkân tanımadığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede, incelenen iktisada giriş ders kitaplarında da, farklı iktisadi düşünce okullarına ya hiç yer verilmediği (Ünsal, 2010) ya da son derece sınırlı bir yer ayrıldığı (Dinler, 2015, s. 327-337) görülmektedir.

Sonuç

“İktisat konuşmaların çoğulluğudur, fakat birkaç saygın istisna dışında günümüzdeki ders kitapları bu gerçeğe değinmeye tenezzül etmezler. Gerçek iktisadi konuşmalar heterojendir. Oysa ders kitapları şaşırtıcı biçimde homojendir. Gerçek iktisadi konuşmalar feministler ve liberterler, empirik Marksistler ve postmodern Keynesyenler, tarihçi kurumsalçılar ve matematiksel Samuelsoncular tarafından yürütülür. Ancak günümüz ders kitaplarının pek çoğu sadece Samuelsonculuğu¹⁹ öğre-

¹⁹Paul Samuelson’un *Economics* (İktisat) başlıklı kitabının Anglosakson dünyada üniversitelerin iktisat programlarında en sık okutulan ders kitaplarından birisi olduğu söylenebilir. Bu çerçevede McCloskey (2002) hem Samuelsonneoklasik iktisat için önemini hem de günümüzde ders kitaplarının pek çoğunun kökenleri-

tir. Bu ders kitapları dogmatik, tek-sesli, etik-dışıdır” (Klamer, McCloskey ve Ziliak, 2007, s. 2).

Görüldüğü üzere, iktisada giriş ders kitapları yalnızca tek bir iktisadi düşünce okulu, yani neoklasik iktisat, üzerine odaklanmakta ve iktisat öğrencileri üzerinde iktisadın neoklasik iktisattan ibaret olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Bu çerçevede kitapların henüz giriş kısımlarında, ele alınan konunun kapsamı daraltılmakta ve öğrencilerin dikkati belli konulara yönlendirilmektedir.

Ders kitaplarında benimsenen bu tutumun bir sonucu olarak, iktisat *kıt* kaynaklarla *sınırsız* isteklerin/ihtiyaçların karşılanması sorununu ele alan bir seçim *bilimi* olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle ders kitaplarının giriş kısımlarında iktisadın kaynaklar ile istekler/ihtiyaçlar arasındaki uyumsuzluğu ele alan bir *bilim* olduğu aktarılmakta ve tüm iktisatçıların bu konuda hemfikir oldukları ima edilmektedir. Bu çerçevede iktisada giriş ders kitapları, “bilimsellik”, “evrensellik”, “rasyonellik” ve “nesnellik” vurgusu yapan neoklasik iktisadi düşünce okulunu temel alan ve diğer düşünce okullarını veya yaklaşımları yok sayan bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla, Ruben’in de (2001, s. 36) belirttiği gibi, bugünkü iktisat eğitiminin önemli bir sorunu lisans düzeyinde hâkim öğretinin sadece neoklasik iktisat olmasıdır. Üniversitelerin iktisat bölümlerinden mezun olan pek çok öğrenci eğer kendi çabalarıyla öğrenmemişlerse neoklasik iktisattan başka bir iktisadın varlığından haberdar olmamaktadırlar. Bu nedenle alternatifsiz kabul edilen bir kuram özgün arayışları gereksiz kılacak birdüşünce tembelliğine zemin hazırlayacaktır.

Bu çerçevede ele alınan Erdal Ünsal’ın “İktisada Giriş” ve Zeynel Dinler’in “İktisada Giriş” ders kitaplarının da bu genel yapıya uydukları ve sadece “piyasa” temelli neoklasik iktisadi analizi sundukları görülmektedir. Bu çerçevede kitapların henüz giriş bölümlerinde, iktisadın *kıt* kaynaklar ile *sınırsız* ihtiyaçlar arasındaki meseleyi çözmeye çalışan bir seçim *bilimi* olduğu belirtilmekte ve iktisadın

nin Samuelson’un kitabına dayandığını vurgulamak amacıyla, neoklasik iktisadi “Samuelsoncu iktisat” olarak nitelendirilmektedir.

bir "analiz yöntemi", "inceleme sahası", "araştırma faaliyeti", "çalışma alanı" ya da "disiplin"den ziyade, bir bilim olduğu vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, iktisadın doğa bilimlerinin kullandığı bilimsel yöntemi takip etmesi gerektiği ve iktisadın dünyayı olduğu şekliyle gözlemlediği ve izah ettiği belirtilmektedir. Böylelikle iktisat öğrencilerine, iktisatçıların hem bu iktisat tanımı hem de izlenmesi gereken bilimsel yöntem -veya "iktisadi düşünme"- üzerinde bir görüş birliğine sahip oldukları izlenimi verilmektedir.

Bu çerçevede "pozitif iktisat" ve "normatif iktisat" ayrımı yapılmakta ve iktisadın ve dolayısıyla söz konusu ders kitaplarının da pozitif iktisat temelinde bir analiz sundukları ileri sürülmektedir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak, piyasa-devlet ilişkisi, kira kontrolleri, vergiler, asgari ücret düzenlemeleri, döviz kuru ve faiz politikaları, dış ticaret rejimi gibi iktisatçıların değer yargılarının dâhil olduğu konularda kendini göstermekte ve bu konulardaki farklı görüşlere yer verilmeyerek, iktisatçıların bu gibi ihtilafli konularda da bir görüş birliğine sahip oldukları ima edilmektedir. Örneğin söz konusu kitaplar, "bir teorinin varsayımlarının gerçekçi olup olmamasının önemli olmadığını" belirtmekte ve "tam rekabet modelini, ekonominin hemen hemen tüm sektörlerindeki piyasalara uygulamaktadır"; bu çerçevede ideal tam rekabet piyasasında "fiyatları ve miktarları değiştirmek üzere yapılan devlet müdahalesinin, istenmeyen yan etkiler yaratmasının ve etkinliği azaltmasının kaçınılmaz" olduğu vurgulanmaktadır (Hill ve Myatt, 2017, s. 411-413). Ancak pozitif ve normatif iktisadın birbirinden bağımsız olduğunu söyleyemeyiz, zira pozitif iktisat da, kıt kaynaklarla sınırsız isteklerin veya ihtiyaçların karşılanmaya çalışılması şeklinde yapılan iktisat tanımında su yüzüne çıkan zımnî değer yargılarını barındırmaktadır.

Ders kitaplarının aralarına gizlenen bu değer yargıları, neoklasik iktisada ilişkin eleştirilere hemen hemen hiç yer verilmemesinde de kendisini göstermektedir. Örneğin, bu çalışma bağlamında ele alınan ders kitaplarında da neoklasik iktisada yönelik eleştirilere ya hiç verilmediği (Ünsal, 2010) ya da yalnızca fiyat ve firma teorisinin eleştirisi bağla-

mında yalnızca bir sayfa (Dinler, 2015, s. 259) ayrıldığı görülmektedir. Böylelikle "kıtlık", "seçim", "rasyonalite" ve "kişisel çıkar (ya da bencillik)" gibi kavramlar temelinde inşa edilen bu analizin sorgusuz sualsiz doğru ve genel-geçer olduğu izlenimi uyandırılmaktadır, ancak bu kavramlar da gerçek dünyanın yalnızca bir kısmını resmetmekte ve büyük bir kısmın analiz dışında bırakılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla iktisada giriş ders kitaplarının retoriklerinin, öğrencilerin ekonomi hususunda farklı sorular sorabilmesine imkân tanımadığını, iktisadi realite ve ekonomi konusunda farklı yaklaşım ve düşüncelere yer verilmediğini söyleyebiliriz: İktisada giriş ders kitaplarında yalnızca neoklasik iktisat sunulmakta ve bu okula yöneltile eleştirilere neredeyse hiç değinilmemektedir.

İktisadın bir "söylem" veya "retorik" olduğu görüşünü benimseyen iktisatçılara göre ise, hayat ve dolayısıyla ekonomi de, böyle keskin çizgiler ya da sınırlar barındırmamaktadır. Hem günlük hayatın hem de ekonominin bilinmezlikler ve belirsizlikler içerdiğinin altını çizen söylemsel iktisatçılar, ekonomiyi bu şekilde resmetmenin gerçeklerden son derece uzak olduğunu belirtmektedirler. Ekonomi, tek başına, son derece karmaşık bir bütün teşkil etmektedir, bunun yanı sıra ekonomi ile toplumsal, kültürel, politik ve tarihsel unsur ve yapılar arasındaki ilişki de çok-boyutlu ve değişkendir. Bu çerçevede söylemsel iktisat, iktisatta evrensel bir dilin olmadığını ve bilgi ürünlerinin yerel söylemsel pratiklerin bir sonucu olduğunu kabul etmektedir. Bu bağlamda, neoklasik iktisadın iddia ettiği gibi "evrensel", "nesnel" ve "bilimsel" kural ve varsayımlardan söz etmek mümkün değildir; her iktisadi düşünce okulunun bir söylem veya ikna sanatı olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda, iktisadın bir söylem olduğunu kabul etmek de, iktisat konusunda farklı söylemler bulunduğu ve neo-klasik iktisadın dahi retorikten ibaret olduğu kabulünü de beraberinde getirecektir.

Bu çerçevede, klasik iktisat, neoklasik iktisat, tarihci okul, kurumsal iktisat, Marksist iktisat, Keynesyen iktisat, post-Keynesyen iktisat, post-otistik iktisat, arz-yanlı iktisat, söylemsel iktisat, davranışsal iktisat, deneysel iktisat ve nöroiktisat gibi farklı ik-

tisadi düşünce okullarına ve geleneklerine ve aynı zamanda Frank Knight, John Maynard Keynes, Friedrich von Hayek, Joan Robinson, Karl Marx gibi iktisadi düşünürlerin görüşlerine yer verilerek, iktisat konusunda farklı görüşler bulunduğu konusunda öğrenciler bilgilendirilmelidir. Diğer yandan, farklı iktisadi realitelerin olabileceği gibi, iktisadi metinler de farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Örneğin Keynes'in ve Marx'ın metinleri farklı iktisatçıların tarafından farklı şekillerde yorumlanmakta, hatta bu yorum farklılıkları farklı düşünce okulları -örneğin neo-Keynesyen iktisat, post-Keynesyen iktisat, neo-Marksizm, post-Marksizm vs.- doğurmaktadır. Bu husus da metin yazarının kültürel ve toplumsal çevresinin yanı sıra, bu metni okuyan kişinin kültürel ve toplumsal çevresinin de metin üzerinde etkili olduğunu göstermektedir²⁰. Bu çerçevede, iktisadın -ve dolayısıyla neoklasik iktisadın ve onun üzerine inşa edildiği piyasa kapitalizminin- tarihsel kökenlerinin anlatılması ve farklı söylemlerin iktisat öğrencilerine tanıtılması sayesinde, iktisat daha esnek ve çoğulcu bir disiplin haline gelecektir. Bu sorgulayıcı bakış açısının bir uzantısı olarak, piyasa-devlet ilişkisi, kira kontrolleri, vergiler, asgari ücret düzenlemeleri, döviz kuru ve faiz politikaları, dış ticaret rejimi gibi iktisatçıların değer yargılarının dâhil olduğu konular da daha geniş bir perspektiften ele alınmalı ve bu konulardaki farklı görüşlere ve değer yargılarına da ders kitaplarında yer verilmelidir; böylelikle iktisat öğrencilerinin bu gibi ihtilafli konularda nihai kararı kendilerinin vermesine imkân tanınmalıdır.

Diğer yandan, iktisat ile diğer disiplinler arasındaki bağlar güçlendirilmeli ve tarih, sosyoloji, felsefe, antropoloji ve psikoloji gibi disiplinlerin ulaştığı sonuçlara iktisada giriş ders kitaplarında yer verilerek, iktisat söylemleri bu bağlam içerisinde ele alınmalıdır. Bunun yanı sıra, iktisadi söylemler ile reel ekonomi ve günlük hayat arasında daha yakın

²⁰Lawson'a (2009, s. 278-279) göre de, toplumsal alan insanların günlük pratiklerinden etkilenmektedir, bu çerçevede teorisyenler de çalışma sahalarının bir parçasıdır. Dolayısıyla teoriler toplumsal realiteyi farklı şekillerde beslemektedir. İktisatçıların toplumsal realiteyi yorumlamakta, bizler de iktisatçıların toplumsal realiteyi yorumlayışını yorumlamaktayız; dolayısıyla burada ikili bir yorumlama süreci söz konusudur.

bir bağlantı kurabilmek amacıyla, iktisadi analizde ve dolayısıyla iktisada giriş ders kitaplarında vaka incelemelerine, empirik çalışmalara ve gözlemlere daha fazla yer verilmelidir.

Kısacası, iktisadın bir bilimden ziyade bir araştırma sahası, bir disiplin veya bir söylem olduğunun vurgulanması, iktisat öğrencilerinin iktisadı daha esnek ve çoğulcu bir şekilde kavramalarına olanak sağlayacaktır; böylelikle "iktisadın daha dürüst bir şekilde takdimi, iktisadın bir araştırma disiplini olduğuna dikkat çekecek ve onun retorik karakterini vurgulayacaktır. Öğrenciler de, *iktisadın tartışma sanatını içerdiğini ve bu anlaşmazlığın iktisadi söylemin tuzu biberi olduğunu öğreneceklerdir*" (Klamer, 1990, s. 152, vurgular sonradan eklendi). Zira Hill ve Myatt'ın da (2017, s. 19-20) vurguladıkları gibi, iktisat kaçınılmaz olarak karşıt ideolojilerin savaş alanıdır ve bunun illa kötü bir şey olması gerekmez; bu realitenin fark edilmesi, ihtilafı iktisada dâhil edecek ve böylelikle büyüleyici ve canlı bir çalışma sahası ortaya çıkacaktır -bilimden ziyade "ikna sanatı" olan bir çalışma sahası.

KAYNAKÇA

- Amariglio, J. (1990). Economics as a postmodern discourse. In W. J. Samuels (Ed.), *Economic as discourse: An analysis of the language of economics* (pp. 15-46). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Bilir, H. (2017). *Nöroiktisat: Neoklasik İktisadın Yenilene Yüzü mü, Eleştirel Bir Yaklaşım mı?*. (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). <http://tez2.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Boylan, T. A. & O'Gorman, P. F. (1995). *Beyond rhetoric&realism in economics: Towards a reformulation of economic methodology*. Routledge: London and New York.
- Buğra, A. (2013). *İktisatçıları ve insanlar* (Dokuzuncu Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları (Üçüncü Baskı).
- Commons, J. R. (1931). Institutional economics. *The American Economic Review*, 21(4), 648-57.

- Commons, J. R. (1934). *Institutional economics-Its place in political economy*, New York: Macmillan.
- Commons, J. R. (1936). Institutional economics. *The American Economic Review*, 26(1), 237-49.
- Çelik, H. ve Ekşi, H. (2013). Söylem analizi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 27(27), 99-117.
- Dinler, Z. (2015). *İktisada giriş* (Yirmi Birinci Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Dow, S. (1992). Postmodernism and economics. In J. Doherty, E. Graham & M. Malek (Eds.), *Postmodernism and the social sciences* (pp. 148-161). New York: Palgrave Macmillan.
- Elbirlik, T. ve Karabulut, F. (2015). Söylem kuramları: Bir sınıflandırma çalışması. *Dil Araştırmaları*, 17, 31-50.
- Frank, R. H., Gilovich, T. & Regan, D. T. (1993). Does studying economics inhibit cooperation? *Journal of Economic Perspectives*, 7(2), 159-171.
- Frank, R. H.; Gilovich, T. & Regan, D. T. (1996). Do economists make bad citizens? *Journal of Economic Perspectives*, 10(1), 187-192.
- Goodwin, N., Harris, J., Nelson, J., Roach, B. & Torras, M. (2014). *Microeconomics in context* (Third Edition), New York: M. E. Sharpe.
- Guerrien, B. (1999). *Neo-klasik iktisat* (çev. E. Tokdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hausman, D. M. & McPherson, M. S. (1993). Taking ethics seriously: Economics and contemporary moral philosophy. *Journal of Economic Literature*, 31(2), 671-731.
- Heilbroner, R. L. (1990). Economics as ideology. In W. J. Samuels (Ed.), *Economic as discourse: An analysis of the language of economics* (pp. 101-116). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Hill, R. & Myatt, T. (2017). *İktisat: Eleştirel ders kitabı* (çev. H. Bilir). Ankara: Heretik Basın Yayın.
- Işık, E. (2013). *İktisat kuramında farklı bir yaklaşım: Söylemsel iktisat (D. N. McCloskey özelinde bir inceleme)* (Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara). http://tez2.yok.gov.tr/adresinden_edinilmiştir.
- Klamer, A. (1984a). *Conversations with economists*. New Jersey: Rowman and Allanheld.
- Klamer, A. (1984b). Levels of discourse in new classical economics. *History of Political Economy*, 16(2), 263-290.
- Klamer, A. (1988). Negotiating a new conversation about economics. In A. Klamer, D. N. McCloskey & R. M. Solow (Eds.), *The consequences of economic rhetoric* (pp. 265-279). Cambridge: Cambridge University Press.
- Klamer, A. (1990). The textbook presentation of economic discourse. In W. J. Samuels (Ed.), *Economic as discourse: An analysis of the language of economics* (pp. 129-154). New York: Kluwer Academic Publishers.
- Klamer, A. (1991). An interview with Arjo Klamer (Interviewer: Young Back Choi). *Methodus*, 3(1), 131-138.
- Klamer, A.; McCloskey, D. & Ziliak, S. (2007). Is there life after Samuelson's *Economics*? Changing the textbooks. *Post-Autistic Economics Review*, 42, 2-7.
- Klamer, A. & Colander, D. (1990) *The Making of an Economist*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lawson, T. (2009). Ontology and postmodernism: Reply to Ruccio. In E. Fullbrook (Ed.), *Ontology and economics: Tony Lawson and his critics* (pp. 275-296). London and New York: Routledge.
- McCloskey, D. N. (1983). The rhetoric of economics. *Journal of Economic Literature*, 21(2), 481-517.
- McCloskey, D. N. (1985). *The rhetoric of economics*. Madison: University of Wisconsin Press.
- McCloskey, D. N. (1994). How economists persuade. *Journal of Economic Methodology*, 1(1), 15-32.
- McCloskey, D. N. (2002). Other thing equal: Samuelsonian economics. *Eastern Economic Journal*, 28(3), 425-430.
- Mitchell, W. C. (1914). Human behavior and economics: A survey of recent literature. *The Quarterly Journal of Economics*, 29(1), 1-47.
- Nelson, J. A. (2013). Fearing fear: Gender and economic discourse. *UMASS Boston Working Papers*, No: 2013-04, http://repec.umb.edu/RePEc/files/2013_04.pdf.

Ruben, E. (2001). İktisat öğretiminin sorunları, *İktisat Dergisi*, 415, 35-40.

Ruccio, D. F. (2009). (Un)real criticism. In E. Fullbrook (Ed.), *Ontology and economics: Tony Lawson and his critics* (pp. 263-274). London and New York: Routledge.

Samuels, W. J. (1990). Introduction. In W. J. Samuels (Ed.), *Economic as discourse: An analysis of the language of economics* (pp. 1-14). New York: Kluwer Academic Publishers.

Serdaroğlu, U. (2010). Kişisel olan sadece politik değil, aynı zamanda iktisadidir! (Feminist iktisat). U. Serdaroğlu (Ed.), *İktisat ve toplumsal cinsiyet içinde* (s. 3-17). Ankara: Efil Yayınevi.

Ünsal, E. (2010). *İktisada giriş* (İkinci Baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.

Veblen, T. B. (1899a). The preconceptions of economic science I. *The Quarterly Journal of Economics*, 13(2), 121-150.

Veblen, T. B. (1899b). The preconceptions of economic science II. *The Quarterly Journal of Economics*, 13(4), 396-426.

Veblen, T. B. (1899c). *The theory of leisure class: An economic study of institutions*. New York: B. W. Huebsch.

Veblen, T. B. (1900). The preconceptions of economic science III. *The Quarterly Journal of Economics*, 14(2), 240-269.

Veblen, T. B. (1909). The limitations of marginal utility. *Journal of Political Economy*, 17(9), 620-636.

Walras, L.. (1954). *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth* (trans. W. Jaffé). London: George Allen and Unwin Ltd.

